

5. Ляхова І., Використання системного аналізу процесу адаптації студентів-першокурсників / Рідна школа. – 2001. – №1. – С. 61-63.
6. Мамаєв Л. М., Дегтярьова Л. М., Добрик Л. О. Адаптація студентів-випускників ліцею в умовах вузу / Нові технології навчання: Навч.-метод. зб-к – Вип. 16. – К., 1996. – С. 82-85.
7. Милославова А.И. Адаптация как социально психологическое явление // Социальная психология и философия. – Л. : Наука, 1973. – Вып. 2. – С. 13-21.
8. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика / К. Рудестам. – М. : Прогресс, 1993. – С. 73.
9. Скрипник В. Особливості перебігу та само сприйняття соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників / Психологія і суспільство. – 2005. – №2. – С. 87-93.
10. Costa P. Persons, places and personality: career assessment using the revised NEO personality inventory / P. Costa, R. McCrae, G. Kay // Journal of Career Assessment. – 1995. – N 3. – P. 118.
11. Cortina J. The Big Five personality factors in the IPI and VVPI: predictors of police performance / J. Cortina, M. Doherty, N. Schmitt // Personnel Psychology. – 1992. – N 45. – P. 119.
12. Stagner R. Aging in industry // In J. Birren K. Handbook of the psychology of aging. – New York : Van Nostrand Reinhold. – 1995. – P. 747-817.
13. Spense J. Workaholicism: definition, measurement, and preliminary results / J. Spense, A. Robbins // Journal of Personality Assessment. – 1992. – N 58. – P. 160-175.

Отримано 15.10.2013 р.

УДК 159.943:17024.4:004-051

Божко Ю.П. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірант

ПРОФЕСІЙНА УСПІШНІСТЬ ПРОГРАМІСТІВ

В статті проведений аналіз поняття успішності професійної діяльності. Представлені психологічні дослідження проведені в сфері програмування. Автор розглядає фактори, які впливають та сприяють успішності діяльності програмістів.

Ключові слова програмісти, типи особистості, професійна успішність

В статье представлен анализ понятия успешности профессиональной деятельности и факторов которые и влияют и определяют эту успешность. Представлены примеры исследований личностных особенностей программистов.

Ключевые слова программисты, типы личности, профессиональная успешность

This article is about programmers and professional success. The author considers the empirical studies on the personality types and profile of software professional. The individual feature are discusses. At the beginning of the article the author touch upon the problem of professional success. The author discussed the factors of improvements work of software engineering. In conclusion it says that success depends from a lot of factors.

Key words personality types, software engineering, professional success

Актуальність. Професія програміста є престижною та найбільш важливою і витребуваною за останні 40 років. Запит на цю професію стоїть на перших позиціях провідних рейтингів. Важливим є розгляд і дослідження професійної компетентності та індивідуально-психологічних особливостей програміста, які зумовлюють успішність виконання трудових функцій. Від якості результативності продуктивності роботи програмістів залежить ефективність

функціонування як конкретного підприємства, так і розвиток економіки країни в цілому.

У наш час фахівець зі створення комп'ютерних програмних продуктів повинен бути обізнаним не лише стосовно нових технологічних винаходів, а й шляхів ефективного використання комп'ютерних технологій. Сучасний ринок праці та конкуренція потребують фахових програмістів із неординарним підходом до вирішення задачі, творчим мисленням і спонтанністю, інтелектуальною активністю та креативністю, збереженням своєї автономності та лояльним ставленням до організації.

Сьогодні без самостійності, без готовності швидко пристосовуватися до змін, переорієнтуватися, без уміння знайти підхід до розв'язування проблеми або терміново розв'язати нестандартне питання, важко досягти професійного успіху.

Мета: розглянути чинники, що визначають професійну успішність програмістів та побудувати робоче поняття "професійна успішність" в діяльності програмістів.

У психології праці та професійної діяльності, організаційній психології є ряд широко вживаних понять, які стосуються успішності працівника в роботі. У наукових дослідженнях такі поняття розглядаються як синонімічний ряд, що заперечується життєвою реальією. Доцільним є аналіз групи понять, які описують професійну успішність з позиції видового-родового підпорядкування.

Вихідним поняттям, як правило, в літературних джерелах визначають поняття «успіх». Успіх переважно визначається як реалізація людиною поставленої мети та отримання очікуваного результату з оптимальними затратами ресурсів. При цьому важливим аспектом зазначається проблема гармонії матеріальних та духовних складових, досягнення поставлених цілей та отримання працівником від цього задоволення. Успішна особистість може генерувати успіх знову і знову завдяки своїм особистісним якостям [1]. Як зазначає С.Ю. Клочніков, успіх - це реальна жива енергія людини. За допомогою цієї енергії вона притягує до себе інших, створюючи вихор обставин, можливостей, перешкод і способів їх вирішення. Успіх фіксує об'єктивні досягнення, конкретний результат, тоді як успішність - відображає відчуття переживання успіху, його процес [2].

Поняття «успіх» немає чіткого визначення і розглядається через ряд понять (успішність, життєва успішність, професійна успішність, успішність професійної діяльності і т.п.).

Проблемі вивчення успішності діяльності були присвячені роботи в різних сферах психології, зокрема в галузях: психології праці, організаційній та інженерній психології (М.О. Дмитрієв, Є.П. Ільїн, В. О. Бодров, А.О. Деркач, А.О. Крилов, Є. О. Клімов, Л. М. Мітіна, О.М. Родіна, А.І. Нафтульєв та ін.), соціальної психології (Г.М. Андрєєва, Б.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, О.І. Донцов, О.М. Корнєєва, Б.Ф. Ломов, Р.С. Немов, М.М. Обозов, А.В. Петровский).

У зарубіжних дослідженнях велика увага приділяється детермінантам професійного розвитку: майстерності, компетентності, професійній придатності (Є. Бородін, К. Левін, Д. Мак-Клелланд, Е. Роу, Д. Сьюпер), професійним типам особистості (Дж. Холланд), управлінню кар'єрою (С. Сірс, Д. Сьюпер, С. Шартл,), підвищенню рівня успішності, через створення необхідної мотивації в теорії самодетермінації (Едвард Дісі, Річард Райан, Форест та ін.).

Одні вчені не розділяють поняття "професійна успішність" та успішність професійної діяльності (Є. О. Клімов, Н. В. Самоукіна, О. М. Родіна, І. В. Ващенко та ін.). Деякі дослідники розрізняють ці поняття, виділяючи категорію "професійна успішність" (Дж. Болдуін, М. О. Галаніна, А. К. Маркова, Д. О. Дільман, У. Джеймс та ін.).

"Професійна успішність" не має чіткої визначеності та часто заміняється видо - родовими поняттями. Відсутнє також саме визначення поняття "професійна успішність".

Успішність діяльності визначається як характеристика діяльності, що включає продуктивність праці, якість продукції, швидкість, безпомилковість трудових дій, тощо. Успішність діяльності тісно пов'язана з інтелектуальною, емоційно - вольовою сферою особистості і залежить від індивідуальних психофізіологічних якостей особистості [3, с. 700].

Успішність професійної діяльності - це продуктивне виконання своїх обов'язків за рахунок розвитку ПВЯ особистості та досвіду роботи. Тоді як "професійна успішність" передбачає, в першу чергу, просування по службі, побудову кар'єри, демонструючи високий рівень результативності. В дослідженнях під керівництвом С. К. Нартова - Бочавер був виявлений зв'язок суверенності та продуктивності. Тобто, суверенна особистість є більш продуктивною, а отже можна припустити, що вона більш успішна.

Вивчення літератури демонструє, що в дослідженнях, які були проведені з метою виявлення причин та показників успіху, велика увага приділяється його метричним та кількісним показникам (об'єм надання послуг, статус, посада, заробітна плата та інші зовнішні атрибути), а не дослідженню професійних і особистісних особливостей, внутрішніх факторів, індивідуальних показників, які мають не менш вирішальне значення в успішності професійної діяльності [4].

Ряд авторів підкреслюють значення *об'єктивної оцінки* успішності професійної діяльності. У першу чергу результативності діяльності, яка ґрунтується на судженні інших та пов'язана з соціальним визнанням. Для оцінки результату використовуються такі поняття: продуктивність праці, трудові затрати, кваліфікаційні вимоги (О. М. Ткаченко, Б. О. Федоришин та ін.). Для даного типу досліджень суттєве значення має факт визнання професійною спільнотою.

Інший тип досліджень пов'язаний з *суб'єктивною оцінкою*. Такі дослідження результативності діяльності базуються на самооцінці та особистісній задоволеності досягненнями, емоційній вдовolenості діяльністю, відповідальності, внутрішній мотивації, автономності (О. М. Борисова, В. М. Мясичев, О. Б. Орлов, Н. В. Самоукіна та ін.).

Професійна успішність поділяється на зовнішню (об'єктивну) та внутрішню (суб'єктивну). З аналітичного огляду (за Я. С. Хаммер) в 80-х - 90-х роках наукові дослідження були присвячені об'єктивному успіху, але згодом ця тенденція почала підлягати великій критиці. У наш час більшість дослідників розглядають даний феномен як комплексний, тобто вивчають і об'єктивний, і суб'єктивний успіх [5, с. 147]. Об'єктивний успіх - це позитивний результат в кар'єрі, який може бути оцінений оточуючими людьми. Суб'єктивний успіх - сукупність суджень людини про свої професійні досягнення та результати [5].

До таких робіт можна віднести праці О. М. Родіної, яка в професійній успішності виділяла зовнішні (*результативність діяльності, ефективність*

взаємодії з колегами та ініціативність в професійній діяльності) та внутрішні (*винагорода за працю, уявлення особистості про результативність своєї праці, уявлення про особливості взаємодії з колегами, уявлення про ініціативність, мотиваційно-оціночними структурами особистості*) критерії [6].

Важливо визначити структурні компоненти феномену "професійної успішності" програмістів. У якості композиційних основ структури успіху, на думку П. Д. Павленка, розглядаються поведінкові характеристики спеціалістів з одного боку, і процесуальні, організаційно - особистісні характеристики (направленість, мотивація, формування цілей, рефлексивність, т.п.) - з іншого [7].

Таким чином, саме поняття професійна успішність неоднозначне. Для оцінки успішності важлива якість продукції, швидкість, продуктивність, безпомилковість дій, нервово - психічні витрати, посада, яку займає програміст, а також рівень задоволеності своєю працею. Професійна успішність виступає передумовою самореалізації та розвитку людини, допомагає усвідомити себе та значимість своєї діяльності.

Дослідженню проблем специфіки задач програмістів та їхньої професійної діяльності присвячені роботи російських та вітчизняних науковців (Д. О.Мар`яненко, 1968; Г. К. Юрчинська, 1983; М. Л. Смульсон, 1996; Ю.Д. Бабаєва, 2001; О. Є. Войскунский, 2003; Л. В. Гришко, 2009; Д. Є. Щедролосьєв, 2011). Проблема успішності професійної діяльності програмістів в постсоціалістичному просторі є мало розробленою й досліджується, в основному ,розвиток мислення. У Росії цією проблемою займалися такі вчені: (В. В. Рубцов, Ю. Д. Бабаєва, О. Є. Воскунський, Н. В. Чудова О.Є.Орел та ін.). Досліджувались також інтелектуальні особливості програмістів (М. Л. Смульсон, Ю.Д. Бабаєва, О. Є. Войскунський); розкривалась роль прецедента в діяльності програміста (Г. К. Юрчинська, 1996); відзначалась значущість психічних явищ для технологій програмування (О. М. Терехов, 2007); виділялись якості, які властиві програмісту, як суб'єкту діяльності (Л. В. Гришко, 2009); розроблялась модель професійної компетентності в структурі особистості інженера – програміста (Д. Є.Щедролосьєв, 2011).

На Заході актуальною і широко розвинутою є тематика досліджень, пов'язана з працівниками програмного забезпечення. Зокрема, значна кількість робіт присвячена професійній ідентичності програмістів як індикатору професійної успішності (Даріуз Джамільняк, Дж. Соломон, Річард Турклей, та ін.); особистісним особливостям програмістів (Г.Секман, 1973; Ж.Д Гоулд, П. Дронговскі, 1974; Т. Д. Кросмен, 1979; Б. Шнейдерман, 1984; Білл Куртіс, 1990; Дж. Боуман, 1995; С. Содія, 2007; Джон Лоунсбарі, 2008; Луїс Фернандо Карпец, 2010; Ф. Ахмед, Бандар Беговін, та ін.); впливу мотивації на професійну успішність (Н. Баду, Т. Холл, Г. Шарп та ін.).

Професія програміста пов'язана з розробкою і створенням нових об'єктів. Її можна віднести до трьох типів професій "людина - техніка" (важливо знати будову пристрою та функції його застосування), "людина - знакова система" (створення програм та використання будь-якої мови програмування) та "людина - людина" (спілкування з колегами та замовниками).

Розглядаючи професіоналізм програміста, ряд науковців (Е. Дейкстра, М. Смульсон, Б.Шнейдерман) виділяють якості, які повинні бути притаманні

програмісту для успішного здійснення діяльності. Основним критерієм успіху вчені називають розвиток мисленевих процесів.

За Е. Дейкстрою для успішної роботи програміста важливі такі особистісні характеристики та психологічні особливості: комплексне мислення, тобто програміст повинен вільно переходити від опису задачі у загальних поняттях до суті нижчого рівня, що стоять за цими поняттями; уміння уявляти собі процес який проектується у динаміці; уміння узагальнювати типові ситуації, більшість нових ідей повинні знаходитися в тісній взаємодії з уже відомими ідеями та методами; уміння модифікувати програми; здатність аналізувати власні помилки; уміння працювати в колективі, оскільки практично будь-яка серйозна розробка носить колективний характер, адже успіх роботи залежить від взаєморозуміння, розподілу функцій і взаємостосунків у колективі; розуміння програмістом потреби користувача. У даному випадку для працівників програмного забезпечення, важливим є оволодіння психологічними знаннями та дотримання правил загальнолюдської етики [8, с. 130].

Б. Шнейдерман виділяє фактори успішного виконання роботи програміста, серед яких здатність розуміти програми. У програмуванні розуміння має нижній рівень (розуміння кожного рядка коду), середній рівень (розуміння структури алгоритму і даних) і вищий рівень (розуміння загального призначення програми). Така робота містить елементи розв'язування головоломок. Важливе вміння модифікувати програми [8, с.131].

За М.Л. Смульсон у роботі працівника програмного забезпечення невід'ємними детермінантами успішного виконання роботи є: гнучкість та стратегічність мислення; творчі властивості мислення; уважність, що виявляється в умінні не припускати помилок; логічний характер мислення; висока працездатність і старанність у праці; оперативність мислення; вміння приймати рішення в умовах обмеженого часу; вміння створювати собі робоче місце, яке сприяє підвищенню продуктивності праці. Необхідною умовою успішної роботи програміста є розвиток критичного мислення [8, с.131].

На думку Д. Халперн критичне мислення - це використання когнітивних технік або стратегій, які збільшують ймовірність отримання бажаного кінцевого результату [9, с.13]. Людина з розвиненим критичним мисленням, проявляє допитливість, вільно виражає свою позицію, відстоює свою точку зору, тобто є автономною та суверенною. Отже, важливим фактором успішності професійної діяльності програмістів виступає суверенність особистості, автономність та формування внутрішньої незалежної позиції, внутрішнього локус контролю.

На успішність програміста безумовно впливає мотивація вибору професії. Якщо людина сама обирає спеціальність, відчуває це своїм покликанням та має внутрішні передумови для продуктивного виконання даного виду діяльності (аналітичний склад розуму, зацікавленість в тому, як функціонує ЕОМ, вміє творити та вирішувати складні завдання, має свою позицію), при цьому керується мотивом досягнення успіху, постійно розвиває вміння, навички, знання – така людина досягає значних висот професійного та кар'єрного зростання.

Таким чином, іншим аспектом, що визначає успішність поведінки та діяльності є рівень мотивації, характер цілей діяльності та рівень домагань. Успішність людини на пряму залежить від наявності в його особистісній сфері

мотивації досягнення. Так, в дослідженнях Дж. Лаунсбері та Скота Стадхема професійна успішність тісно пов'язана з внутрішньою мотивацією [13].

Частина вчених однією з провідних особистісних якостей програміста, називають вміння налагоджувати комунікації. Оскільки сучасному програмісту для досягнення успіху важливі як технічні, так і комунікативні навички.

Ефективна комунікація, психологічний клімат та досвідчений менеджер у колективі є одним з вирішальних факторів, що впливають на успішність команди. Оскільки сучасне програмування є колективним, корисність окремого програміста тісно пов'язана з корисністю для всієї команди. Програмування є творчою і складною діяльністю, тому вимагає злагоджених дій, розуміння загальної мети [10]. Отже, програмісти мають розвинути ефективні внутрішньо - особистісні навички. Одним з найбільш важливих навичок є вміння слухати, адже замовники і користувачі хочуть, щоб їх почули та зрозуміли. Також важливими є ефективна робота як члена команди, вміння налагоджувати комунікацію.

Іноземні психологічні джерела з проблеми програмного забезпечення свідчать, що в компаніях з програмування позитивно відзначається наявність різних типів особистостей в одній команді. Екстраверти можуть краще налагоджувати стосунки з людьми, інтроверти мають свої позитивні впливи. Кожний з типів особистості доповнює один одного, і в результаті отримуємо хорошу злагоджену роботу колективу.

Луїс Фернандо Карпец у своїй статті "Особистісні типи працівників програмного забезпечення" виділяє такі типи особистостей: extraversion - introversion (екстраверсія - інтроверсія), sensing - intuition (ті, що покладаються на об'єктивний сенс подій та ті, що покладаються на інтуїцію); thinking - feeling (ті, що покладаються на власні думки та ті, що прислуховуються до власних почуттів); judgment - perception (судді та сприймаючі). Типи особистостей визначали за допомогою певних складових особистості. За допомогою опитувальника Майерс - Бріггс (Myers - Briggs Type Indicator) були описані 16 типів особистостей, які є результатом цих чотирьох вище зазначених ознак. Дослідження виявило, що серед програмістів: більше інтровертів (57%), ніж екстравертів (43%); більше раціональних, об'єктивних (68%), ніж інтуїтивних (33%) типів особистості; значно більше тих, у кого переважає процес мислення, думаючих (81%), ніж чутливих, що покладаються на відчуття (19%). Хоча в професійній спільноті програмістів наявні всі психологічні типи, все ж виділяються специфічні риси, які більш чітко представлені, ніж в інших сферах професійної діяльності. Наприклад, для розробника програмного забезпечення важливою характеристикою є інтуїція, мислення та розум, тоді як для системного аналітика - комунікативні навички. Найбільша відмінність програмістів від загальної популяції в тому, що вони більше опираються на роздуми, ніж на відчуття та уяву, мають бідну вербалізацію. Л.Ф. Карпец зазначає, що ефективність роботи і успішність компанії залежать від різноманітності типів особистостей, працівників програмного забезпечення [11].

С. Содія у своїй статті «Покращення оцінки особистісних рис програмістів» представляє опитувальник для визначення особистісних рис програмістів. За основу взято п'ять факторів (The Big Five Factors) - нейротизм, екстраверсія, поступливість, свідомість, відкритість досвіду, когнітивна здатність. Було встановлено, що успішність програмістів залежить від таких факторів як: розвиток

мислення (розум) абстрактне мислення, аналітичність, здатність до візуалізації. Показники екстраверсії мали середні та низькі значення, що свідчить про нетипове для програмістів. Також працівники програмного забезпечення мають високі показники за шкалою відкритість досвіду, тобто вони прагнуть до засвоєння нових знань, вивчення нового матеріалу та саморозвитку. За шкалою поступливість (agreeableness), всі працівники сфери програмування мали високі показники, тобто вони мало агресивні, емоційно стабільні [12].

На основі проведеного теоретико - методологічного аналізу успіху та підпорядкованих понять: успішність, професійна успішність, успішність професійної діяльності, було сформоване власне визначення, робоче поняття, професійної успішності,

Професійна успішність програміста - це досягнення поставлених цілей та утримання позитивних результатів в сфері програмного забезпечення, які досягаються за рахунок:

- високого розвитку пізнавальних процесів;
- вмінь, знань, технічних та комунікативних навиків;
- внутрішньої, автономної мотивації;
- сприятливого психологічного клімату та досвідченого менеджера.

Висновок Професія програміста є актуальною та користується великим попитом на ринку професій. Вагомими чинниками професійної успішності програмістів виступають: високий розвиток мисленнєвих процесів, творчості, креативності, сформована внутрішня автономна позиція, вміння налагоджувати комунікацію. Тобто, для досягнення успіху в сфері програмування важливими є як технічні вміння та навики, так і особистісна взаємодія.

Список використаних джерел

1. Перетягина Н. Н. Сидорчук Н.А. Ценностные представления как обеспечение успешности человека // Фелиал Челябинского государственного педагогического университета в г. Миассе, Россия.
2. Ключников С. Ю. Фактор успеха: Новая психология саморазвития / С. Ю. Ключников– М.: Беловодье, 2002. – 480 с.
3. Душков Б. А. Психология труда, профессиональной информационной деятельности / Душков Б. А. Королёв А. В., Смирнов Б. А.; Словарь. М, Академический проэкт, 2003. - 847с.
4. Дильман Д.А. Организационный успех в феноменологическом поле социологии управления: концептуальные основания и эмпирические методы исследования: автореф. дис... д-ра социол. наук: 22.00.08/ Волгоград, 2006.- 55 с.
5. Хаммер Я. С. Профессиональный успех и его детерминанты // Вопр. психол., 2008. - №4. - С. 147-153.
6. Родина О. Н. О понятии "успешность трудовой деятельности" / О. Н. Родина // Вестник МГУ. - 1996.- № 3.- С.60-67. (Сер.: Психология).
7. Теплинских М. В. Концептуальные подходы к проблеме определения успешности профессиональной деятельности специалистов социальной сферы. Сибирский психологический журнал / 2007. - № 25. - С 92 - 97.
8. Про формування професійних якостей майбутнього програміста в процесі навчання основ програмування/ Гришко Л. В. Вісник черкаського університету, 2011 - вип. 194. - С. 129 -136 (Сер.: Прикладна математика. Інформатика).
9. Халперн Д. Психология критического мышления/ Д. Халперн. СПб.: Питер, 2000.- 512 с.
10. A Systematic Literature Review: Motivation in Software Engineering / Sarah Beechman, Tracy Hall. Published in Journal Information and Software Technology, 2008
11. Why do we need Personality diversity in Software Engineering/ Luis Fernando Capretz, Faheem Ahmed - 2010.
12. An improved Assessment of Personality Traits in Software Engineering/ A. S. Sodiya, H. O. Longe, L. O. Omatosho - 2007.

УДК 159.923

Вахоцька І.О.°

Уманський державний педагогічний університет імені П.Г.Тичини, кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ

Представлено теоретичні засади дослідження проблеми впливу сім'ї на розвиток особистості дитини. Дається опис методичного інструментарію та аналіз одержаних даних, що стосуються психологічних особливостей дітей з повних і неповних сімей.

Ключові слова: сім'я, неповна сім'я, Я-концепція, афіліація, соціально-психологічна адаптація

Представлены теоретические принципы исследования проблемы влияния семьи на развитие личности ребенка. Дается описание методического инструментария и анализ полученных данных, которые касаются психологических особенностей детей из полных и неполных семей.

Ключевые слова: семья, неполная семья, Я-концепция, аффилиация, социально-психологическая адаптация

Theoretical principles of research of problem of influence of family are presented on development of personality of child. Description of methodical tool and analysis of the obtained data that touch the psychological features of children from complete and incomplete families are given.

Keywords: family, incomplete family, I-conception, affiliation, socialpsychological adaptation

Актуальність дослідження. Найважливішим інститутом соціалізації підростаючого покоління є батьківська сім'я, в якій формуються основи характеру людини, її ціннісні орієнтації, норми поведінки і взаємодії з оточенням. Серйозні соціально-економічні і духовно-моральні труднощі нашого життя є істотним чинником, який дестабілізує традиційні сімейні стосунки.

Проблематика сімейних стосунків особливо загострилася в період становлення ринкових відносин, що пов'язано зі зuboжінням значної частини населення та пов'язаною з цим апатією. Сімейні цінності зазнали своєрідної кризи: відбуваються гострі конфлікти між поколіннями, розпадаються родинні зв'язки, збільшується кількість однаків, поширеною стає малодітність тощо [8, с. 5].

Виховна функція родини, яка являє собою єдність трьох основних компонентів – ставлення до дитини, уявлення про неї і засоби впливу (контроль, заохочення, покарання тощо), є одним з головних її призначень, що відбивається на формуванні особистісних якостей дітей-підлітків. Те, наскільки мати і батько у стосунках з дитиною задовольняють її емоційні та психічні потреби, багато в чому залежить виникнення і розвиток певного типу поведінки підлітка в ході життя.